

TRI SMRTI / TRI POGREBA 1872.
NAD ODROM PREPORODITELJA – GAJ, DEMETER,
PRERADOVIĆ

Damir Agičić i Irena Radej Miličić

UDK: 930.85(497.5)''18''

Autori su analizirali kako su 1872. u javnosti banske Hrvatske prikazani pogrebi i što se pisalo u nekrolozima istaknutim preporoditeljima koji su preminuli u proljeće i ljeto te godine, Ljudevitu Gaju, Dimitriju Demetru i Petru Preradoviću. Istražene su glavne informativne novine, *Narodne novine*, *Obzor* i *Agrar Zeitung*, kao i *Vijenac*, dvotjednik Matice hrvatske za kulturna pitanja. Sva su trojica preporoditelja imala svečan pogreb, a o njima i njihovim zaslugama za hrvatski narodni preporod i općenito za hrvatsku kulturu pisalo se u danima i tjednima neposredno iza njihovih smrti. Osobita je pozornost posvećena i prijenosu posmrtnih ostataka Petra Preradovića iz Beča u Zagreb 1879. godine.

Ključne riječi: Ljudevit Gaj; Dimitrije Demeter; Petar Preradović; smrt; pogreb; nekrolog; ilirski pokret/hrvatski narodni preporod

Smrti i pogrebi sastavni su dijelovi ljudskoga života, odnosno fizičkog kraja i odlaska čovjeka te oproštaja s pokojnikom njegovih rođaka, prijatelja i poštovatelja, pa čak i nesklonih mu oponenta ili neprijatelja. O pokojniku se tom prigodom uobičajeno govori isključivo pozitivno i, barem nad odrom i u nekrolozima, iz njegova se života ističu najbolji momenti. Čak i ako se daje kakva kritička

napomena, ona je samo stilska figura u pokazivanju nečije veličine i važnosti. Možda kao takve jezične forme, govori nad odrom zaslužnog pojedinca ili pak nekrolozi napisani netom nakon nečije smrti i nisu najvjerniji pokazatelj stvarne uloge i značaja pokojnika niti prikazuju pravi odnos zajednice prema njemu. No, stanovita se atmosfera u društvu može iščitati i iz takvih tekstova, pa sam za ovu obljetničku prigodu odlučio pregledati i analizirati što se pisalo o smrti i pogrebima trojice hrvatskih preporoditelja kojima su posvećeni ovogodišnji Dani Hvarškoga kazališta – Ljudevita Gaja, Dimitrije Demetra i Petra Preradovića.

Osim tadašnjih glavnih novina koje su izlazile u Zagrebu na hrvatskome – poluslužbenih *Narodnih novina* i oporbenoga *Obzora* te dvotjednika za kulturna pitanja *Vijenca*, analizirane su i dnevne novine *Agramer Zeitung* (u daljnjem tekstu *AZ*) ili *Agramerica*, kako su te novine zagrebački čitatelji ponekad popularno zvali (riječ *Zeitung* u njemačkom je jeziku ženskog roda). Pretražujući članke o trojici prvaka ilirskog pokreta bilo je zanimljivo naići na detalj koji opisuje stav redakcije ovog službenog glasila prema oporbenjačkom *Obzoru*; u jednom trenutku nazivaju ga »onom vrećom laži«: »der Lügenbeutel *Obzor*« (*AZ*, 90, 1872: 2), što svakako pridonosi i predodžbi o medijskoj slici i političkim odnosima u to doba.

* * *

Ljudevit Gaj, nekadašnji vođa ilirskog pokreta, osnivač i dugogodišnji urednik *Narodnih novina* i *Danice*, umro je iznenada u Zagrebu u subotu, 20. travnja 1872., ne navršivši još ni šezdeset i treću. Već je dugo trpio veliku novčanu oskudicu, a u posljednjim je godinama života i poboljevao. U društvenom i političkom životu Zagreba i banske Hrvatske nije igrao neku značajniju ulogu više od dva desetljeća, tamo još od afere s knezom Milošem u proljeće 1848. Nakon smrti supruge Pauline potkraj 1860-ih preselio se na svoj posjed Mirogoj i na njemu skromno živio. (Gradske su vlasti godinu dana nakon Gajeve smrti otkupile to njegovo imanje i uskoro je ondje izgrađeno monumentalno zagrebačko groblje, na koje su naknadno preneseni i Gajevi posmrtni ostaci, kao i ostaci brojnih drugih hrvatskih uglednika pokopanih na nekoliko dotadašnjih grobalja [usp. Hutinec 1974: 22]).

Gajeva je smrt detaljno opisana u *Narodnim novinama* u broju koji je objavljen u ponedjeljak, dva dana nakon njegove smrti, 22. travnja 1872. Prema tom izvješću, ovaj »začetnik našega narodnoga kao političkoga preporoda, rodoljub od rodoljubah« skoro je svakoga dana dolazio s Mirogoja u grad, u svoju tiskaru.

Te je tragične subote pješice stigao oko devet ujutro te obavio uobičajene poslove. Nije se tužio da ima kakav zdravstveni problem, ali »ipak se je mogla na njem neobična slabost opaziti: disao je teško, a i teško hodio« – i već popodne pronađen je na podu toaleta u tiskari »ukočen, ogrezao u krvi, upriječiv noge o vrata«, a usto je prilikom napada akutnog plućnog edema (»plućne kapi«) nesretno pao i razbio čelo nad desnom sljepoočnicom. Njegovi su ga suradnici i dvojica liječnika, Josip Schlosser i Milan Niemčić, pokušali spasiti, ali niti nakon četiri sata »samrtne borbe« nisu u tom uspjeli: »Žalostni glas u brzo puče po svem gradu, te bolno potrese rodoljube svakoga mnienja. Gaj je umro – idjaše od ustah do ustah« (NN, 22. IV. 1872., 3; Horvat 1975: 341-342).

Vijest o Gajevoj smrti u *Agramer Zeitung*, kao i ostale novine, objavio je odmah u ponedjeljak, 22. travnja 1872., i to u rubrici dnevnih novosti – *Tag-esneuheiten*. Riječ je o kratkoj crtici od šest redaka:

Dr. Ljudevit Gaj, vlasnik i nakladnik »Nar. Nov«, kr. savjetnik, koji je nekoć u Hrvatskoj odigrao vodeću ulogu i imao iznimne zasluge u preporodu narodne književnosti, preminuo je u subotu, 20. o. m. od kapi. Dodat ćemo kratak životopis ovog čovjeka. Pogreb će biti danas poslijepodne, a misa zadušnica 25. u gradskoj župnoj crkvi. Počivao u miru. (dosl. »Mir njegovu pepelu« / Friede seiner Asche. Ove su novine inače u osmrtnicama koristile uobičajen izraz »Sit illi terra levis« / Bila mu laka zemlja. AZ, 92, 1872: 2).

Sljedećeg je dana, 23. travnja, AZ objavio još kraću crticu u kojoj se izvješćuje o pogrebu Ludwiga Gaja koji se »održao jučer uz brojno prisustvo svih staleža. Lijes su pratili uprava, korporativno osoblje, slagarsko osoblje navedenih tiskara, školska mladež i gusto zbijena publika« (AZ, 93, 1872: 2). U srijedu, 24. travnja, list je donio relativno opširan »Feuilleton« na donjoj trećini naslovne stranice i u nastavku na stranici 2. U tri i pol stupca, prema biografskoj skici iz češkog *Slovníka naučnog*, iscrpno se izvješćuje o mjestu rođenja Ljudevita Gaja (»doktor filozofije, kraljevski savjetnik, rođen 8. srpnja 1809. u Krapini«) koji je već kao gimnazijski »studiosus petog razreda gimnazije« napisao djelo *Brevis descriptio loci Krapina* te kako ga je zagrebački cenzor preporučio za tiskanje uz napomenu da »učenici knjige trebaju čitati a ne pisati«. Djelce je doista i objavljeno na njemačkom i latinskom jeziku 1826. Potom se vrlo podrobno opisuje Gajev studij filozofije u Beču i Grazu te prava u Pešti, gdje je budući preporoditelj marljivo posjećivao

nacionalnu knjižnicu Szecheny. Ondje se u razgovorima s Kolárom rađaju prve inicijative da se bavi pravopisom, novinskim nakladništvom i da mu »glavna zadaća bude buđenje naroda u novi fizički život«. Tada nastaje i njegova *Kratka osnova horvatsko-slavonskoga pravopisanja* (AZ, 94, 1872: 1-2).

U daljnjem tekstu podrobno se opisuje kronologija Gajevih inicijativa i njihovih realizacija: od *Novina horvatskih* 1835. i *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske*, preimenovanju lista u *Ilirske narodne novine* sljedeće godine te o Gajevu suprotstavljanju mađarskom pokušaju da poništi »prastari hrvatski zakon koji ne odobrava naseljavanje protestanata«, o ukorjenjivanju njegovih ilirskih ideja u Bosni i Hercegovini, osobito »kod franjevaca koji su bivali sve više oduševljeni nacionalnom idejom« te kako je bivša netrpeljivost između katoličkog i grčko-orijentalnog (pravoslavnog) stanovništva počela sve više nestajati. U nastavku teksta potom se podrobno opisuje kako je na putovanjima četrdesetih godina po sjevernoj Njemačkoj, Poljskoj, Rusiji, obalnim gradovima, Dalmaciji i Crnoj Gori (1841.) te Srbiji (1846.) Ljudevit Gaj skupljao rukopise i knjige o slavenskim jezicima te bio posvuda srdačno dočekivan. Ističe se njegov doprinos »koji je kao katolik imao kod grčko-orijentalnih Srba, kao i na domaći kler, pri čemu je uvijek pred očima imao veliki nacionalni interes – postignuće bratskog jedinstva obiju crkvi« te navodi kako su te zasluge nesumnjivo dovele do »poznanstva s Rajačićem i njegova prisustva pri ustoličenju izabranog bana«. Ove pojedinosti navodimo jer mogu poslužiti kao ilustracija uredničkog stava, a ilustrativno je i kako feljton završava opisom Gajeva fizičkog lika: »srednjeg rasta, zdrave konstitucije, energična karaktera, čvrste volje i neobične rječitosti koja je resila njegove blistave i originalne govore«, kao i karakternih osobina: »gostoljubivosti njegova doma u kojem su se okupljali istaknuti patrioti, i slavenskih i ostalih naroda« (AZ, 94, 1872: 1-2).

Gajev biograf Josip Horvat ističe da je Gaj umro u nezgodno vrijeme, naime usred predizborne kampanje narodnjaka i mađarona za saborske izbore u travnju 1872. – a ta je izborna borba onda utjecala i na njegov pogreb: »Kako im ne bi omakla koja nezgodna politička riječ, istaknuti nekadašnji ilirci ustegli su se progovoriti nad Gajevom rakom« (Horvat 1975: 342).

Gajev je pogreb bio jedinstven kulturni događaj svoga doba: »Zagreb nevidje odavna već tako veličanstvena sprovoda«, pisale su *Narodne novine*. Pogreb je održan poslijepodne u ponedjeljak, 22. travnja 1872. Prisustvovali su

mu brojni građani, napose školska i studentska mladež, kao i mnogi uglednici – gradski zastupnici, visoki činovnici, akademici JAZU i njezin predsjednik Rački, svećenici: »u kratko, svaki razred, svaki stan zagrebačkoga stanovništva uveličao je posljednju počast velikoga patriote odličnim načinom« (NN, 23. IV. 1872.). Lijes je vukao četveropreg, nosio se lovorov vijenac, dva su studenta hodala sa sabljama, a dugu je povorku na cijelom putu od Trga sv. Katarine i Opatičke ulice do Jurjevskog groblja promatrao velik broj građana. Bila je upaljena plinska rasvjeta, kao oznaka posebnosti ovog događaja i u Gajevu počast – takvu je čast dotad imao samo podban Mirko Lentulaj, 1864. – godinu nakon uspostave plinske rasvjete grada. Gajevi su posmrtni ostaci pokopani u grob pored njegove majke.

Nad Gajevim je grobom govorio Fran Kurelac. »Slavni akademik«, kako ističu *Narodne novine*, »prem bolešljiv, prosbiori nadgrobnu besjedu od srca«. U svom je govoru istaknuo »neocjenjive zasluge pokojnika za narod«, spomenuo i njegove patnje te zatražio od prisutnih neka mu makar sada izreknu »hvala«. Oduševljena je masa blagoglagoljivog besjednika prekidalala usklikima odobravanja »slava mu« i, na kraju: »Slava uzkrisitelju i preporoditelju našem!« Horvat tvrdi da Kurelčev »osebujni govor« mnogi Zagrepčani »vjerojatno nisu ni pravo razumjeli, a možda neki ni do kraja saslušali« (Horvat 1975: 344). Doduše, mogli su ga pročitati u novinama, a uskoro i u zasebnoj brošuri koju je pod naslovom *Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem* objavila Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja. I ne govori samo to o Gajevoj popularnosti i interesu javnosti za nj nakon smrti. Jedna je kratka nota objavljena u *Viencu* upućivala na to da je knjižara Gajeva učenika i nekadašnjeg suradnika Svetozara Galca priredila (dakle, i prodavala!) dvije pokojnikove fotografije – jednu iz 1843. i drugu iz 1865. godine (*Vienac 1872: 336).

U danima neposredno nakon Gajeve smrti objavljeno je nekoliko nekrologa – Bogoslav Šulek autor je teksta »Ljudevit Gaj« u *Obzoru*, a Matija Ban istoimenoga u *Viencu*. U tom je listu tekst posvećen Gaju napisao i I. Z. – Ivan Zahar, književnik i jedan od vođa Neodvisne narodne stranke.

Prvi od ovih autora, Šulek, bio je svojedobno blizak Gajev suradnik, a poslije njegov oštar protivnik, i na osobnoj i na političkoj ravni, dok je drugi, Ban, bio »Gajev drug na konspirativnom radu« (Horvat 1975: 244, fsn. 25). Šulek je u svome nekrologu istaknuo velik Gajev doprinos i opisao ukratko njegovo javno djelovanje, pa je čak izrazio i razumijevanje za njegovo moralno posruće 1848.:

»Tko za 62 godine svoga vjekovanja nije nikada popuznuo na slizkoj stazi života, neka se baci kamenom na mrtvačku škrinju sad u grob spuštenu: ja na nju mećem grudicu zemlje i divikujem pokojniku iz dna srca – laka ti zemljica!« (Šulek 1872: 2). Ban je izrazio svoje nepokolebljivo divljenje Gaju, kojega je gledao »više nego učitelja, nego vodja; [u njem] imasmo otca«, ističući da je Gaj vrlo važan za hrvatski narod jer ga je »po drugi put stvorio: jer je ulio unj narodni duh, probudio u njem državnu sviest, uputio ga pravcem ujedinjenja, i položio zdrav osnov slovjenskoj njegovoj prosvjeti«. I on se osvrnuo na Gajeve slabosti: »Da, bio je velik, ali bio je čovjek; imao je svojih mana, a koj ih od nas neima? Pao je u pogrješke, a tko ih je uvijek izbjegnuo?«. Opravdavao je svoga prijatelja, da su greške koje je Gaj počinio više bile plod okolnosti u kojima se našao, nego njegova karaktera. Izrazio je i uvjerenje »da mu prosto koristoljublje nije bilo urodjeno, vidi se otud, što je presudno odbio sve ponude stranaca, neka svrne s narodnoga pravca onda, kad se je narod za njim povadjao [...]. A tu je pogrešku Gaj počinio, piše Ban, »da od propasti spasi porodicu« i tada je »malo sjenke palo i to samo na njegovo ime, ali nije i na narodno djelo njegovo« (Ban 1872: 331-332). Šulek ne govori jasno u čemu se sastojalo to Gajevo posrnuće kao što niti Ban ne pojašnjava kakvu je pogrešku u ime interesa svoje obitelji počinio Gaj. No iz konteksta je jasno da se radilo o ucjeni i uzimanju novca od kneza Miloša u proljeće 1848. (Šidak 1973: 10-11).

Na početku svoga nekrologa Zahar također navodi da je Gaj »duševno davno prestao postojati; za obitelj svoju umro je ljetos, za narod je već dugo mrtav«. No ne spori mu važnost, da je u narodnoj radionici »bio prvi i najbolji« i da je »mnogo radio, učinio mnogo«. Opisao je ukratko taj Gajev rad i doprinos nacionalnoj stvari, napose uređivanju i izdavanju novina: »U Gajevih se je listovih budio narod na slogu, na čuvanje narodnosti.« Njegov je glavni doprinos bio na tom polju, »on ni nije bio za pisanje, već za širenje ideâ živom riečju«, a lijepo je govorio hrvatski, latinski i njemački. Na kraju je autor naglasio da će »historija na pravednu svoju vagu metnuti Gajeve zasluge i grieh« i pozvao svoje i Gajeve suvremenike da se ugledaju na »njegove krieposti, nesliedimo zabluda njegovih« (I. Z. 1872a: 264, 266).

I August Šenoa oglasio se nakon Gajeve smrti u *Viencu* tekstom »Kako se je jugoslavenstvo započelo i razvilo« gdje je izrazio neslaganje sa Šulekovom tvrdnjom kako »velika gospoda zazirahu bahato od toga neplemenitoga kmeta«.

Upravo je suprotno, ističe Šenoa, »jer su za čudo upravo hrvatski matadori i tako po časti kao i inteligencijom odlikujući se plemići, s malom iznimkom, pristali uz toga smiona mladića« – pa nabraja najvažnije među njima i zaključuje da je uz Gaja »pristao velik dio obiteljne aristokracije, a s malom iznimkom sva hrvatska umno samostalna inteligencija«. Šenoa nije u Gaju vidio začetnika jugoslavenstva već u Gjuri Šporeru koji je još 1814. dobio dopuštenje bečkih vlasti da izdaje novine, a Gaj je njegove ideje »na novo prihvatio i oživotvorio«... i u tom je njegova golema zasluga, kao i u njegovu pravopisu (Šenoa 1872: 317).

* * *

Ako Ljudevit Gaj »ne bijaše književnik od zanata, na kojem polju nemože se on mjeriti s proslavljenimi muževi tadašnje književnosti« (I. Z. 1872b: 266), druga dvojica preporoditelja čije obljetnice 150 godina smrti na ovom skupu obilježavamo, Dimitrija Demeter i Petar Preradović, bili su istinski književnici koji su ostavili značajan trag u povijesti hrvatske preporodne književnosti.

Demeter je bio dvije godine mlađi od Gaja i, poput njega, bio je potomak doseljenika u Hrvatsku. Otac Ljudevita Gaja doselio se u Krapinu iz Soprona, a Ljudevitova je majka djevojački bila Schmidt i u njihovoj se obitelji govorilo njemačkim. Demetrovi su pak bili ugledna i bogata grčko-cincarska obitelj koju su trgovački interesi doveli u Zagreb krajem 18. stoljeća. Dakle, materinski je jezik ovoga preporoditelja i utemeljitelja hrvatskoga glumišta bio grčki na kojem je i napisao svoje prve radove, a potom 1838. piše na njemačkom i tek onda na hrvatskom. Umro je 24. lipnja 1872. nakon duge i teške bolesti, usamljen »u agoniji sirotinjske sobice« (Horvat 1975: 342), bez potomaka. Njegovu je ostavštinu naslijedila obitelj Mažuranić – Demetrova je sestra Aleksandra bila udana za Ivana Mažuranića, književnika i političara, kasnijeg bana (de Canziani 2008: 242). I Demetru se zagrebačko općinstvo odužilo veličanstvenim pogrebom: »U groblje te sprovede Zagreb cieli, / Niti dike mnogi velikaš veće, Niti ti gránâ lovora neuvelih / Dostat se neće«, pisao je u svojoj pjesmi zahvalnici Demetru Ivan Trnski (Trnski 1872: 415). Pokojnik je pokopan na pravoslavnom groblju na Pantovčaku, a kasnije su njegovi posmrtni ostaci premješteni u mirogojske arkade prigodom proslave pedesete obljetnice Hrvatskoga narodnog preporoda (Hutinec 1974: 22).

Trnski je u svojoj pjesmi istaknuo i nedavni Gajev iznenadni odlazak: »Prieka smrt je skratila Gaju dane, / Priekim kidom pukoše tvoj žice«. Kratak nekrolog

Demetru objavio je u *Vijencu* Ivan Zahar, također naglašavajući da s kulturne scene zauvijek odlaze preporoditelji: »Opet je smrt iz broja živućih iztrgnula jednoga radnika na polju naše književnosti, koji je bio među prvaci uzhićene dobe hrvatskoga preporoda«. Demeter je već dugo bolovao, »po više puta kap mu je pala i potresla snagu mišljenja tako, da je malo već pamtio, teško i riedko shvaćao, a mukâ se namučio«. Zahar je ukratko opisao njegov životni put, ističući da »narod uzhićen još i danas kliče s pjesnikom 'Prosto zrakom ptica leti!'«. Naglasio je da su na Demetrovo djelo utjecali poznavanje klasične književnosti, narodnih pjesama i dubrovačke poezije. Napose je istaknuo njegovu lirsko-epsku pjesmu *Grobničko polje* koja »svjedoči ujedno o pjesnikovu rodoljublju i o njegovu bistru pogledu u prošlost«. Pobrojao je njegova značajna djela i osobito naglasio ulogu koju Demeter imao kao ravnatelj kazališta i autor te prevoditelj drama na hrvatski. Uza sve to, Demeter je imao istaknutu ulogu i kao urednik *Danice*, *Iskre*, *Narodnih novina* i dr. te nakladnik lista *Südslavische Zeitung* 1848. Pisao je i kazališne kritike. S takvom je djelatnošću Demeter ulazio »među najplodnije naše pisce; a imenito jedna struka našega duševnoga života, narodno kazalište, ima njemu zahvaliti velikim dielom svoj današnji razvoj« (I. Z. 1872: 415). S osobitim zadovoljstvom ovdje, na Danima Hvarskoga kazališta, navodim upravo ove Zaharove riječi kao potvrdu da je Dimitrija Demeter već za života bio prepoznat kao ključna osoba u prvim desetljećima hrvatskoga kazališta – kao autor, prevoditelj, kritičar i organizator kazališne djelatnosti.

O smrti Dimitrije Demetra *Agramer Zeitung* izvijestio je kratko u broju od 25. lipnja 1872. u rubrici Tagesneuheiten:

Dr. Dimitrije Demeter, umirovljeni carski i kraljevski tajnik namjesništva, zaslužni hrvatski literat koji je zapravo utemeljio naše nacionalno kazalište, jučer je iznenada umro od kapi. Još prekjucher bio je viđen sa slugom na južnoj promenadi kamo je svakodnevno dolazio nakon što je prošle godine stradao od apopleksije i od toga vidno oslabio. Laka mu zemlja! (AZ, 144, 1872: 2)

Zanimljivo je da se ova vijest nalazi između objave »o jučerašnjem putovanju biskupa Štrosmajera u Graz (očekuje se da se danas vrati)« i vijesti o »misi zadušnici za bana Jelačića preminuloga 14. o. m. u crkvi sv. Katarine«. U idućem broju opisuje se Demetrov izdavački rad, njegovo djelovanje u povjerenstvu za kazalište te, primjerice, i prijevod Jelačićevih pjesama. Iscrpno se opisuju žalobne

aktivnosti, odlaganje izvedbe opere *Ljubav i zloba* za 27. lipnja, kao i organizacija njegova nadgrobna spomenika i biste za koju doznajemo kako je »izrada gipsanog odlijeva nažalost bila nemoguća zbog uznapređovalog procesa propadanja zbog kojega je lijes morao biti zatvoren, te će se prema prikupljenim fotografijama nastojati izraditi spomenik koji će Fernkorn u Beču modelirati i izliti«. (AZ, 145, 1872: 2).

* * *

Petar Preradović, najmlađi – i najveći, u smislu umjetničkih dosega i značaja na polju književnosti – od trojice preporoditelja kojima je posvećen ovaj naš skup, preminuo je 18. kolovoza 1872., u 54. godini života u Fahrafeldu u Austriji. Već je dugo vremena bolovao, a u gradiću nedaleko Beča našao se na liječenju od »vodene bolesti«. Sahranjen je u prijestolnici tri dana nakon smrti. Taj školovani vojnik, podrijetlom iz krajiške časničke obitelji, rođen u selu Grabovnici u Đurđevačkoj pukovniji, nakon završetka Vojne akademije u Bečkom Novom Mjestu, služio je u svim dijelovima Habsburške Monarhije i postigao najviše vojne časti – od 1866. imao je čin generala, a dvije godine ranije od vladara je dobio i plemićki naslov.

Preradovića su Hrvati zapravo »sahranili« odnosno nekrologe mu pisali tri puta. Prvo je usred austrijsko-talijanskog rata u prosincu 1848. pristigla vijest kako je časnik Preradović poginuo na ratištu. Na to je Bogoslav Šulek čak objavio In memoriam u *Narodnim novinama* (br. 141) ističući da

nema više nježnoga pijevca 'Putnika' i tolikih drugih miloglasnih pjesama, nema više Petra Preradovića! [...] Na nesretnoj zemlji Italije prolio je svoju rodoljubivu krvcu i kosti njegove gazit će neposvećena noga tuđinca, a nas-koro ne će nitko ni znati, gdje počiva ono srce, koje je za rod do zadnjega časa kucalo. (prema: Magjer 1916: VIII)

Neprovjerena vijest na sreću je bila lažna, Preradović je poživio još skoro 24 godine, i stvorio niz novih djela – doduše slabije umjetničke vrijednosti od svoje mladalačke poezije.

Kad je Preradović uistinu umro, to nije bila tako šokantna vijest jer se znalo da već dugo boluje, ali je njegova smrt izazvala val žalovanja u cijeloj Hrvatskoj. Na saborskom je zasjedanju tužnu vijest priopćio biskup Josip Juraj Strossmayer ističući: »ja neimam rieči, kojimi bi dovoljno žalost svoga srca izrazio

nad gubitkom toga svoga prijatelja« i dodao da »je izgubio cijeli narod«, na što su prisutni zastupnici ustali i triput uskliknuli »Slava mu!« (Listak, *Vienac* 1872: 564). Slično biskupovim riječima, i urednički nekrolog u *Vijencu* započinje: »Nad njegovom smrtni plače duboko uciviljen narod, jer je izgubio svoga najvećega pjesnika...« († Petar Preradović 1872: 548).

Idući je broj ovoga kulturnog tjednika skoro cijeli bio posvećen uspomeni na preminulog pjesnika. Na naslovnici je Ivan Trnski, u godini smrti već dvojice istaknutih preporoditelja, objavio svoju žalobnicu koju završava stihovima: »Crnjeg nema godini toj zavitka / Nema domu grdnijega gubitka! / Naš si Prerade dragi, mili; / Tvoji smo bili!« (I. T. 1872b). Potom slijedi opširan nekrolog Preradoviću i njegov životopis, također iz pera Trnskoga. Autor je odmah na početku istaknuo svoju pristranost i emotivan odnos prema pokojniku: »Valja znati, da mi je bio glavni prijatelj i kum sinu Bogoslavu«. Potom podrobno opisuje životni put našeg pjesnika, od njegovih prvih koraka u škole u Grubišnom Polju, Đurđevcu i Bjelovaru do ispunjenja »molbe materine« i odlaska na vojnu akademiju gdje je mladi Petar 1834. započeo svoju pjesničku karijeru opisivanjem velikog požara u Wiener Neustadtu (Bečkom Novom Mjestu), naravno uratkom na njemačkome. Nešto se kasnije, već kao časnik, Preradović upoznao s Ivanom Kukuljevićem koji je na nj počeo vršiti presiju neka piše na hrvatskome. Odlučujuću je ulogu da se to i dogodi imao Ante Kuzmanić u čijoj se *Zori dalmatinskoj* okušao prvo pjesmom »Zora puca, bit će dana«, a potom i drugima: »Poče namah učiti hrvaštinu pazeći na govor seljâkâ te čitajući naše časopise i ono nekoliko knjiga mladjahne naše literature«. Dalje Trnski opisuje važnije momente Preradovićeva života i daje ocjenu njegovih djela, često citirajući i pisma koja je razmjenjivao s bardom. Opravdavao je njegovo kasnije naginjanje spiritizmu. Zaključno je ocijenio da »kao pjesnik bio je Preradović samosvojnîk, nije se ni na koga uvrgao, nije ničijim sljedbenikom bio« te da

u svakoj odličnijoj kući u Zagrebu liepo gledan i dočekivan, u naših književnih krugovih svojski odlikovan, u veselu društvu veseo i doskočljiv, jednom istom ljubavi obuhvaćajući Srbstvo i Hrvatstvo, a mrzeći svaki razdvoj medju rodjenom braćom, bijaše to glasovit prvak našega naroda, komu će se ime spominjati, dok nam bude naroda na svietu. (I. T. 1872a)

Preradović je pokopan u Beču 21. kolovoza 1872., tri dana nakon smrti. Imao je svečani pogreb uz vojne počasti. Na čelu generala i časnika u povorci bio je zapovjednik Beča, general Josip Maroičić, a »opazila se medju svjetinom i po koja surka i čuli glasovi hrvatski« (*Vienac* 1872: 564).

Uz blagdan Svih svetih u jesen 1872. u *Vijenčevu* »Listku« ponovljeno je da je »našu književnost ove godine težki udarac zapao«; pa se navodi da se sada moraju paliti i nove svijeće pokojnim »proslavljenicima na polju hrvatske prosvjete« – uz već spomenutu trojicu tu su bili i povjesničar Simo(n) Balenović i pjesnik i časnik Franjo Turić. Već su se tada čuli glasovi koji su govorili da je žalosno što Preradovićevi posmrtni ostaci počivaju u tuđini te da bi ih trebalo prenijeti u Zagreb: »Ovo je liepa misao, a da se oživotvori, narod bi ju, uvjereni smo, rado podupro dobrovoljnim prinesci« (Listak, *Vienac* 1872: 723).

Ta se »lijepa misao« uistinu i ostvarila sedam godina kasnije – u srpnju 1879. Hrvati su pokopali Petra Preradovića i po treći put, ovoga puta prenoseći njegove kosti iz Beča na Mirogoj. Gradski zastupnik i književnik August Šenoa zemne je ostatke pjesnika pozdravio riječima »Dobro nam došao, putniče naš!«, očito aludirajući na njegova *Putnika*, a u svome je govoru predvodnik hrvatskog realizma istaknuo: »Nismo mi došli plaćuć pokapat mrtvacu, već da bezsmrtnika kliuč ponešemo u hram vječite slave«. Prvotni plan da se Preradovićev lijes premjesti u Zagreb u jesen 1878. nije bio ostvaren – odgođen je za ljeto iduće godine iz tri razloga: politička situacija neposredno nakon okupacije Bosne i Hercegovine nije tomu pogodovala, Ivan Rendić još nije dovršio spomenik i, napokon, ljeti na svečanosti može prispjeti više ljudi i pogreb biti veličanstveniji (Listak, *Vienac* 1879: 467).

Tog je srpnja 1879. u Hrvatskoj i Zagrebu sve prštalo nacionalnim nabojem. Počelo je već u Beču gdje su članovi studentskog društva »Velebit« i Društva hrvatskih tehnika priredili vrlo lijepu svečanost prilikom vađenja lijesa iz bečkog groba Preradovićeve. Prisustvovao joj je i biskup Strossmayer, kao i pjesnikova udovica. Dana 13. srpnja lijes je vlakom krenuo prema Zagrebu uz pratnju 14 članova društva »Velebit«. Vagon u kojem se nalazio lijes bio je urešen trobojnicom, a od Žakanja na granici s Ugarskom (*Zákány*, danas Gyékényes) kroz cijelu Hrvatsku na svim se postajama »podigao silan narod« da svečano pozdravi svoga pjesnika. Napose je svečano bilo u Koprivnici i Križevcima gdje je tamošnji župnik održao zanesenjački govor. Posvuda su vlak dočekivali s vijencima.

Na zagrebačkom kolodvoru Preradovićev su lijes i njegovu pratnju iz Beča dočekali Kosta Vojnović s članovima odbora za prijenos posmrtnih ostataka i brojnim uglednicima, među kojima je bio i Miho Klaić iz Dalmacije, te mnoštvom građana. Atmosfera u gradu bila je svečana i žalobna – »svuda vijahu se hrvatske trobojnice okićene crnom vrpcom«. Kad je vlak stigao i lijes iznesen na peron, otpjevana je žalobna pjesma, a potom je govorio Šenoa. Nakon toga lijes je kolima prošao kroz grad. Povorka se kretala točno određenim redom – sudjelovali su članovi sportskih i sokolskih društava, đaci različitih škola i studenti zagrebačkog sveučilišta, osoblje Hrvatskoga narodnog kazališta, pripadnici vojne glazbe i drugi. Studenti su u narodnim odijelima na jastuku nosili Preradovićeva djela i simbol istaknutih pjesnika, lovorov vijenac, drugi pak baklje. U žalobnoj povorci, koja je išla od kolodvora Ilicom preko Jelačićeva trga i Bakačeve ulice do prvostolnice, išli su svećenici, članovi Preradovićeve obitelji, ban Ivan Mažuranić, biskupi, visoki činovnici i saborski zastupnici te drugi političari, gradonačelnik Matija Mrazović, rektor Franjo Maixner i drugi sveučilišni profesori... Misa zadušnica održana je prema katoličkom obredu, a prevodio ju je pomoćni biskup Janko Pavlešić; u novinama je detaljno opisana ceremonija u katedrali. Potom je vođenje povorke od katedrale do Mirogoja preuzeo kanonik Franjo Rački, predsjednik JAZU. Nad grobom je govorio Kosta Vojnović. Navečer je održan veliki domjenak na kojem je bilo oko 800 odličnika, a govorili su Ivan Milčetić i Hugo Badalić, deklamirani su stihovi *Putnika*, raspoloženje je bilo veličanstveno. Badalić je svoju svečanu pjesmu u čast Preradoviću završio stihovima: »Oj slava tebi! Ko nebesnik, / Za tebe miene nije: / Preradović naš prvi pjesnik / Medj nami uvijek žije« (Badalić 1872.).

O smrti Petra Preradovića *Agramer Zeitung* izvijestio je 22. kolovoza 1872. kratkom crticom od četiri retka u rubrici dnevnih novosti: »Petar pl. Preradović, carski i kraljevski generalmajor i brigadir, jedan od najistaknutijih hrvatskih pjesnika, podlegao je dugoj i teškoj bolesti 18. o. m. u Fahrafeldu u Donjoj Austriji. Tijelo velikog čovjeka jučer je pokopano u Beču« (AZ, 189, 1872: 2).

No mnogo je veću pozornost i, shodno tome, puno više prostora *Agramer Zeitung* posvetio zagrebačkom pokopu ovoga pjesnika sedam godina kasnije, 1879. Poznato je kako je 1879. prijenos Preradovićevih zemnih ostataka iz Beča na Mirogoj potaknuo realizaciju mirogojskih Arkada (Damjanović, 2016: 37). *Agramer Zeitung* prijenos je Preradovićevih zemnih ostataka i ukop na Mirogoju

obilježio opširnim člancima tijekom tri dana, 14., 15. i 16. srpnja, svakoga dana na naslovnoj stranici i dijelom na sljedećoj.

Dana 14. srpnja objavljen je dugačak članak na dvije stranice, zajedno s Preradovićevim životopisom u donjoj trećini stranice. Glavni *Feiernachklang*, odjek svetkovine, prvi od tri, popraćen je i lirskom pjesmom *Preradović* Franza Korschanna i iscrpnim izvještajem odbora za prijenos pjesnikovih kostiju. Ističe se kako se odbor našao u nezavidnu položaju kad je trebao zahvaliti svim sudionicima jer su »sudjelovali svi slojevi društva grada Zagreba«. Članak je za današnje pojmove pisanih medija nevjerojatno iscrpan (najsličniji je onome što danas doživljavamo u izravnom televizijskom prijenosu) i nakon dugog, patetičnog uvoda u kojem veliča pokojnog pjesnika, izražava »domoljubni ponos« i zariče mu se »na vječnu odanost domovine«, bavi se i najsitnijim pojedinostima žalobne svečanosti tijekom čitavog dana. Pri tome podrobno izvješćuje o svakom detalju sudjelovanja i govora pojedinih govornika i pregledno razdjeljuje zbivanja na pojedinim dionicama svečanog ispraćaja. Na kolodvoru je »od ranog jutra vladala užurbanost« i u »čekaonici prvog razreda skupilo se gotovo 100 vijenaca, vrlo ukusnih, od lovora i cvijeća, s teškim trakama trobojnicama«. Broj ljudi je, kako se bližio trenutak proslave, rastao sve dok u 7 nije stigla »njegova ekselencija Ban Mažuranić, sa zvijezdom željezne krune na prsima, (...) senjski biskup Posilović, brojni članovi Sabora« (...). Opisuje se trenutak u kojem je stigao »senator Šenoa, te se izvela himna za koju je napisao riječi a pl. Zajc glazbu«, te je nakon toga »Šenoa održao dojmljiv, nadahnut govor u kojem je naglasio svečanost trenutka u kojem iz tuđe zemlje ponovno u krilo vrijedne domovine dolaze zemni ostaci velikog hrvatskog pjesnika«; naglašava kako se to »ostvaruje uz nadahnuće omladine i potporu čitave nacije«. AZ opisuje kako je u katedrali

niski odar u središnjoj lađi bio okružen s četiri alegorijska mramorna kipa i 60 golemih voštanica koji je još mnogo prije dolaska lijesa okružio prsten od trideset i dvije u bijelo odjevene djevojke pod vodstvom sestara milosrdnica. (...) U četvrt 9 upaljeni su veliki lusteri nad oltarom i svijeće oko odra i uskoro je pristiglo čelo kolone (...) školska mladež s iznimkom djevojaka iz samostanske škole ostala je pred katedralom a njegova ekselencija ban Mažuranić, barun von Burckhain, biskup dr. Posilović, generalski zbor i ostali uglednici zauzeli su mjesta s obiju strana prezbiterija dok je obitelj pjesnika zauzela posebno mjesto u prvom redu. (AZ, 160, 1879: 1, 2)

Čelo žalobne povorke stiglo je na Mirogoj (koje zove samo »Zentral-Friedhof« jer je ime Mirogaj, kako su ga još donedavno zvali najstariji Zagrepčani, odnosno Mirogoj, groblje dobilo tek kasnije) u 10 sati:

jugoistočno od glavnog ulaza uzdiže se provizorni mauzolej velikog hrvatskog pjesnika. S obzirom na hitnost slučaja, a zbog nedovršenosti arkade namijenjene trajnom mjestu zemnih ostataka, bio je od drveta i zatvoren dekorativno obojenim lanenim platnom. Sjeverni ulaz u dvoranu predstavljao je trijem sa stupovljem nad kojim je bio grb grada Zagreba i trojedinog kraljevstva. Trokutasto polje iznad njih ukrašavao je simbol svemira, krilati globus i lira. Pogled u unutrašnjost zakrivao je crni zastor (...) Nakon što su otpjevane posljednje dvije strofe Šenoine himne, na dogovoreni znak pao je pokrov i otkriven je Rendićev spomenik da ga svi mogu vidjeti: na jednostavno profiliranom postolju počiva sarkofag u antičkom stilu. I postolje i sarkofag su od tamnosivog kararskog mramora (Bardiglio di Carrara), a na postolju su zlatom uklesani Preradovićevi stihovi »U tvom polju daj mu groba, tvojim cviećem grob mu kiti (Lass ihn ruhen in der Heimath Erde, schmück' sein Grab mit ihren Blumen)«. (AZ, 160, 1879: 1, 2)

Članak u ovom broju završava »dobrodošlom reminiscencom« na saborsku sjednicu od 22. kolovoza 1872. kada je biskup Strossmayer posvetio preminulome pjesniku sljedeći nekrolog:

Visoki dome! Tužan mi je zadatak da je 18. o. m. preminuo general Petar Preradović. Zapravo ne nalazim riječi da izrazim svoju bol zbog tog gubitka. U umrlome nisu samo njegovi prijatelji imali odanog druga, nego je i narod izgubio svog prvog pjesnika, pravog domoljuba i jednu čistu i neiskvarenu osobnost. Bio sam s pokojnim u trajnoj prepisci do posljednjeg časa i mogu posvjedočiti kako je svaka nevolja koja bi pogodila našu domovinu uvijek odjeknula u njegovoj plemenitoj duši i tko zna nisu li upravo tužne i nesretne okolnosti u našoj domovini imali velikog udjela u njegovoj preranoj smrti.

Nakon još nekoliko rečenica završnom misli, nekrolog završava riječima: »Neka ti je laka zemlja i trajna uspomena u srcima naroda« i klicanjem saborskih zastupnika »Slava!« (AZ, 160, 1879: 1, 2).

U iduća dva dana, 15. i 16. srpnja 1879., AZ donosi jednako duge i iscrpne prikaze reakcija i odjeka, dojmova ljudi i analize značaja za javni prostor («Massenwirkung»). Novinar primjećuje kako je nedvojbeno bila riječ i o akademskom utjecaju jer narod nije još nikad vidio ovako »ozbiljno-impozantnu« i »dostojanstveno-svečanu« pogrebnu povorku. Dodaje i kako su najljepši dojam morali imati ljudi koji su gledali povorku na Jelačićevom trgu s prozora prvog ili drugog kata jer je estetika skladno razmaknutih grupa ljudi (staleža) u povorci najviše mogla doći do izražaja. Iscrpniji prikaz ili potpuni prijevod daleko bi prekoračio smisleni opseg ovoga rada, ali bi mogao biti doista zanimljiv, možda i kao podloga nekoj vrsti kazališne ili filmske inscenacije, upravo zbog svoje dokumentarističke temeljitosti i pažnje koju je poklonio apsolutno svakoj pojedinosti tako velikog narodnog okupljanja oko smrti narodnog prvaka.

Prijenos i zagrebački ukop Preradovićevih zemnih ostataka bio je jedan od najvažnijih društvenih i kulturnih događaja u Zagrebu i Hrvatskoj u ljeto 1879. Pomno ga je pratilo i novinstvo cijele Austro-Ugarske Monarhije. Isticalo se kako nitko dotad nije imao toliku čast, no iz današnje perspektive svakako je pretjerana bila ocjena iznesena u *Vijencu* da »možda će proći koja stotina godina te hrvatski narod neće imati prilike slaviti takvu neobičnu svetkovinu«. Mnogo su brže nego se to predviđalo u *Vijencu* građani Zagreba i Hrvatske imali i većih pogrebnih ispraćaja, napose kad su se opraštali od svojih istaknutih političara – sigurno su takvi bili sprovodi Stjepana Radića 1928., Josipa Broza Tita 1980. i Franje Tuđmana 1999. U potonjim je slučajevima, jednako kao i u slučaju Preradovićeve zagrebačkog pogreba 1879., »umjesto furije razdora lebdio nad narodom genij pomirenja i zanos«.

LITERATURA

- *. 1872. »Listak«, *Vienac*, g. 4, br. 21, str. 336.
- *. 1872. »Listak. O P. Preradoviću«, *Vienac*, g. 4, br. 35, str. 563-564.
- *. 1872. »Listak. Na sve svete«, *Vienac*, g. 4, br. 45, str. 723.
- *.1879. »Listak. Program svečanog prenosa ostanaka i otkrića spomenika hrvatskog pjesnika Petra Preradovića dne 14. srpnja 1879.«, g. 11, br. 27, str. 435-436.
- *.1879. »Listak. Prijenos Preradovićevih ostanaka«, g. 11, br. 27, str. 467-468.
- »† Petar Preradović«, *Vienac*, g. IV, br. 34, str. 548.
- Badalić, Hugo. 1872. »Petru Preradoviću«, *Vienac*, g. 11, br. 28, str. 453.
- Ban, Matija. 1872. »Ljudevit Gaj«, *Vienac*, g. 4, br. 21, 331-332.
- De Canziani Jakšić, Theodor. 2008. »Dr. Dimitrija Demeter i njegova ostavština u Spomeničkoj knjižnici i zbirci Mažuranić-Brlić-Ružić«, *Acta medico-historica Adriatica*, g. 6, br. 2, 243-252.
- Horvat, Josip. 1975. *Ljudevit Gaj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Hutinec, Boris (ur.). 1974. *Mirogoj: Zagreb*, Grafički zavod Hrvatske, Gradska groblja, Zagreb.
- I. T. [Ivan Trnski]. 1872. »Vienac slavnomu pokojniku dru. Dimitriji Demetru savio I. T.«, *Vienac*, g. 4, br. 27, str. 421.
- I. T. [Ivan Trnski]. 1872a. »Petar Preradović«, *Vienac*, g. IV, br. 35, str. 550-554; br. 36, str. 565-572.
- I. T. [Ivan Trnski]. 1872b. »U smrt Petra Preradovića tuži I. T.«, *Vienac*, g. IV, br. 35, str. 549.
- I. Z. [Ivan Zahar] 1872a. »Dr. Ljudevit Gaj«, *Vienac*, g. 4, br. 17, str. 264-266.
- I. Z. [Ivan Zahar] 1872b. »Dr. Dimitrija Demeter«, *Vienac*, g. 4, br. 26, str. 415.
- Magjer, R. F. 1916. *Život i pjesme Petra Preradovića*, Izvanredno izdanje Kluba hrvatskih književnika u Osijeku.
- Odbor svečanosti. 1872. *Petar Preradović, hrvatski pjesnik. Spomenica na dan 14. srpnja 1879. kad su njegovi ostanci bili svečano preneseni iz Beča u Zagreb*, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb.
- Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem*, Zagreb 1872. <http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X01446&fl=t> (pristup 2. 2. 2023.).
- Šenoa, August. 1872. »Kako se je jugoslavenstvo započelo i razvilo«, *Vienac*, g. 4, br. 20, str. 316-318.
- Šidak, Jaroslav. 1973. »Ljudevit Gaj kao historiografski problem«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 3, str. 7-34.
- Šulek, Bogoslav. 1872. »Ljudevit Gaj«, *Obzor*, br. 91, 23. IV.1872., str. 1-2.

- Šurmin, Đuro. 1922. »Knez Miloš u Zagrebu 1848«, Spomenik Srpske kraljevske akademije (Beograd), 1922., 54, str. 1-40.
- Zajc, Ivan. 1879. »Himna Petru Preradoviću za svečanost 14. srpnja 1879.«, *Vienac*, g. 11, br. 28, str. 437.

THREE DEATHS / THREE FUNERALS IN 1872
OVER THE BIERS OF REVIVALISTS – GAJ, DEMETER, PRERADOVIĆ

Abstract

The authors have analysed how, in 1872, the funerals of proponents of the Croatian National Revival who died in the spring and summer of that year, Ljudevit Gaj, Dimitrije Demeter, Petar Preradović, were publicly depicted in Croatia Proper and what was written in their obituaries. The main newspapers have been explored: *Narodne novine*, *Obzor* and *Agrarier Zeitung*, as well as *Vijenac*, the arts and culture fortnightly of Matica Hrvatska. All three Revivalists had solemn funerals, and much was written about them and their services to the Croatian National Revival in the days and weeks immediately following their deaths. Particular attention has been paid to the transfer of the mortal remains of Petar Preradović from Vienna to Zagreb in 1879.

Keywords: Ljudevit Gaj; Dimitrije Demeter; Petar Preradović; death; funeral; obituary; Illyrian Movement / Croatian National Revival